

IV.ÚS 412/04 ze dne 07.12.2005
N 223/39 SbNU 353
Omezení způsobilosti k právním úkonům

Česká republika
NÁLEZ
Ústavního soudu
Jménem republiky

Nález

Ústavního soudu - IV. senátu složeného z předsedkyně senátu Michaely Židlické a soudců Miloslava Výborného a Elišky Wagnerové (soudce zpravodaj) ze dne 7. prosince 2005 sp. zn. IV. ÚS 412/04 ve věci ústavní stížnosti J. K. proti rozsudku Okresního soudu v Ostravě ze dne 30. srpna 2004 č. j. 41 P a Nc 152/2002, 0 Nc 1722/2002-127, jímž byla omezena způsobilost stěžovatele k právním úkonům.

I. Rozsudkem Okresního soudu v Ostravě ze dne 30. 8. 2004 č. j. 41 P a Nc 152/2002, 0 Nc 1722/2002-127, byla porušena základní práva stěžovatele garantovaná čl. 5 a čl. 10 odst. 1 Listiny základních práv a svobod.

II. Proto se tento rozsudek ruší.

Odůvodnění

I.

A) Dne 29. 11. 2004 předal stěžovatel k poštovní přepravě podání, v němž uvedl, že byl rozsudkem Okresního soudu v Ostravě (dále též "okresní soud") ze dne 30. 9. 2004 sp. zn. 41 P a Nc 152/2002, 0 Nc 1722/2002-127 (dále jen "0 Nc 1722/2002-127") omezen ve způsobilosti k právním úkonům tak, že je "oprávněn pouze nakládat s finančními prostředky, movitým a nemovitým majetkem". Jednání soudu nebyl přítomen procesní opatrovník a stěžovateli nebyl rozsudek doručen. Stěžovatel upozornil, že rozsudek nemohl napadnout opravným prostředkem a žádal, aby Ústavní soud rozsudek zrušil, neboť "je internován bez opatrovníka ... a internace bez opatrovníka byla nelidským a ponižujícím zacházením", což je v rozporu s čl. 3 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen "Úmluva"). Zde však stěžovatel argumentoval svým umístěním v ústavním psychiatrickém zařízení v letech 1996-1998. Rozsudek podle stěžovatele porušil i čl. 5, 6, 8, 14, 17 a 18 Úmluvy.

Ústavní soud si u Okresního soudu v Ostravě vyžádal kopii napadeného rozsudku a zjistil, že stěžovatel byl omezen ve způsobilosti právním úkonům tak, že je oprávněn pouze nakládat s finančními prostředky, movitým a nemovitým majetkem. Soud upustil od doručení tohoto rozhodnutí stěžovateli (§ 189 odst. 2 občanského soudního řádu, dále jen "o. s. ř."). V řízení před okresním soudem bylo opatrovníkem stěžovatele statutární město Ostrava - Úřad obvodu Moravská Ostrava a Přívoz, avšak ustanovení opatrovníka pro řízení (§ 187 odst. 1 o. s. ř. v tehdy účinném znění) skončilo dnem, kdy napadený rozsudek nabyl právní moci.

B) Stěžovatel se na Ústavní soud obrátil nezastoupen, avšak soudce zpravodaj měl na základě textu stížnosti a napadeného rozhodnutí pochybnost, zda lze bez dalšího vyzvat stěžovatele k

odstranění této vady návrhu, resp. zda lze přistoupit k posouzení bezvadnosti návrhu z hlediska § 43 odst. 1 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů. Nebylo postaveno najisto, zda lze např. stížnost odmítnout bez nutnosti odstraňovat vady nebo podání odložit (§ 41 zákona o Ústavním soudu). Existovala totiž důvodná pochybnost, že by tím došlo k pokračování v porušování stěžovatelových práv či k odepření soudní ochrany. Proto bylo třeba nejprve získat kvalifikovaný návrh.

K dotazu bylo Ústavnímu soudu dne 14. 12. 2004 Okresním soudem v Ostravě sděleno, že stálý opatrovník nebyl stěžovateli dosud ustanoven. Ústavní soud rozhodl, že v dalším řízení nelze pokračovat bez toho, aniž by zájmy stěžovatele nestranně a kvalifikovaně hájil opatrovník, jehož úkolem by bylo v řízení o ústavní stížnosti hájit zájmy stěžovatele, mj. s přihlédnutím k obsahu jeho podání a s přihlédnutím k obsahu příslušných spisů obecných soudů vedených ve věcech, na něž poukazuje napadené rozhodnutí. Úlohou opatrovníka je důsledně hájit zájmy opatrovaného a soud, který opatrovníka ustavuje, musí postupovat tak, aby nevznikly pochybnosti, že opatrovník je objektivně způsobilý hájit zájmy opatrovaného třeba i proti vůli ustanovujícího soudu. Z tohoto hlediska je problematická praxe ustanovování opatrovníků z řad zaměstnanců soudů.

Ústavní soud proto s přihlédnutím k účelu řízení o ústavní stížnosti, jímž je ochrana základních práv a svobod, a s přihlédnutím k zákonné úloze veřejného ochránce práv, jehož povinností je přispívat k ochraně základních práv a svobod (§ 1 odst. 1 zákona č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv, ve znění pozdějších předpisů), ustanovil usnesením ze dne 15. 12. 2004 č. j. IV. ÚS 412/04-3 opatrovnící stěžovatele Mgr. A. Š., zástupkyni veřejného ochránce práv, kterou vyzval k doplnění ústavní stížnosti. Tento postup se jevil příhodný zejména proto, že Kancelář veřejného ochránce práv disponuje odborným právním aparátem a je tak schopná naplnit jeden u účelů § 30 zákona o Ústavním soudu, jímž je zabezpečení podávání kvalifikovaných podání (včetně úvahy, zda vůbec má být ústavní stížnost podána, resp. zda jím sledovaného účelu nelze dosáhnout jinak).

C) Dne 8. 3. 2005 byla ústavní stížnost opatrovnící doplněna s tím, že rozhodnutí okresního soudu představuje zásah do stěžovatelových základních práv a svobod zakotvených v čl. 5, čl. 10 odst. 2 a v čl. 36 odst. 1 Listiny. Pro případ, že by Ústavní soud měl pochybnosti o přípustnosti ústavní stížnosti, navrhla opatrovnice připuštění ústavní stížnosti podle § 75 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu, a to poukazem na povahu namítaného zásahu a na skutečnost, že Ústavní soud se ještě k obsahu čl. 5 Listiny nevyjádřil. Stěžovatel díky shora uvedenému postupu okresního soudu neměl objektivně možnost využít opravných prostředků. Opatrovnice na základě své zkušenosti zmínila i předpoklad, že k zásahům obdobného charakteru může dojít i v jiných řízeních týkajících se omezení způsobilosti k právním úkonům.

V ústavní stížnosti bylo k věci samé uvedeno, že podle čl. 5 Listiny je každý způsobilý mít práva a že obdobnou garanci poskytují i čl. 6 Všeobecné deklarace lidských práv OSN nebo čl. 16 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Ačkoli soukromé právo rozlišuje mezi způsobilostí mít práva (právní subjektivita) a mezi způsobilostí vlastním jednáním měnit svá práva (způsobilost k právním úkonům), nemělo by toto dělení vést k restriktivnímu výkladu čl. 5 Listiny a omezovat jeho garanční záběr jen na zákaz deminutio capitis - absolutní výluku zbavení právní subjektivity. Článek 5 Listiny nejen bezvýhradně uznává a garantuje postavení člověka jako právní osobnosti, ale garantuje i aktivní, dynamický a nutný důsledek takového uznání (srov. i čl. 18 obecného zákoníku občanského z roku 1811). Vlastnost právní osobnosti nelze zužovat na neživotnou konstrukci individua, jež není schopno vlastním přičiněním či výronem vlastní individuality své postavení měnit. Praktický význam čl. 5 Listiny je ten, že nikdo nemůže být zcela zbaven svého charakteru právní osobnosti. Proto vymezují-li podústavní právní předpisy podmínky, za nichž osoba může vystupovat jako nositel práv a povinností a jako taková

vlastními úkony tato práva a povinnosti nabývat, děje se tak v návaznosti na čl. 5 Listiny. Ze systematického výkladu § 10 odst. 2 občanského zákoníku, který umožňuje omezení způsobilosti k právním úkonům, vyplývá, že motivem pro rozhodnutí soudu může být výhradně závěr, že dotčená osoba není (zcela či zčásti) schopna činit úkony, které vedou ke vzniku, změně či zániku občanskoprávního vztahu. Na tom nic nemění, že jiné zákony vyvozují z omezení způsobilosti k právním úkonům vážné právní důsledky. Typicky jde o omezení procesní způsobilosti, ale i např. o omezení aktivního a pasivního volebního práva, což relativizuje možnost přísného oddělování způsobilosti k právním úkonům od právní subjektivity. Omezil-li by soud způsobilost k právním úkonům z důvodu stojícího mimo věcnou působnost občanského zákoníku (např. protože omezovaný není v důsledku duševní poruchy schopen zastávat veřejnou funkci nebo že "obtěžuje" státní orgány nejruznějšími podáními), šlo by o nepřipustný exces, neboť takový motiv rozhodnutí nepřichází v úvahu. V případě stěžovatele soud vykročil z limitů § 10 odst. 2 občanského zákoníku, neboť nevysvětlil, že by duševní stav stěžovateli bránil vystupovat v občanskoprávních vztazích, což se plně odráží ve výroku, který navíc může mít dvojí výklad: buď stěžovateli brání vystupovat ve všech občanskoprávních vztazích, vyjma práva na ochranu osob, nebo měl stěžovateli bránit ve využívání procesních prostředků. Tento důvod omezení způsobilosti k právním úkonům odmítla i judikatura (srov. rozhodnutí 12/1999 SbRc). Okresní soud neopřel své rozhodnutí o dostatečný základ a nevymezil řádně úkony, k nimž není stěžovatel způsobilý, což vzhledem k důsledku tohoto rozhodnutí na způsobilost být nositelem práv a povinností podle jiných právních předpisů vedlo k porušení práva garantovaného čl. 5 Listiny, neboť překročení limitů, kterými podústavní předpisy podmiňují omezení způsobilosti k právním úkonům, je porušením i čl. 5 Listiny.

Podle opatrovnice byl stěžovatel dotčen i na svém právu na ochranu před neoprávněným zasahováním do svého soukromého a rodinného života (čl. 10 odst. 2 Listiny, čl. 8 odst. 1 Úmluvy), kdy obsah tohoto pojmu je jasně vymezen judikaturou Ústavního soudu a Evropského soudu pro lidská práva (dále jen "ESLP"), která chrání i právo vytvořit a udržovat vztahy s jinými lidskými bytostmi (zde opatrovnice odkázala na rozhodnutí Niemietz proti Německu, Beldjoudi proti Francii či nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 517/99, Sběrka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 17, nález č. 32). Rozsudek okresního soudu nepochybně zasahuje do soukromého života, neboť se dotýká nejběžnějších situací lidského života, a citelnost tohoto zásahu je zvyšována tím, že stěžovateli znemožňuje svobodně využít mechanismů soudní a jiné ochrany soukromé sféry a má dopady i do oblasti rodinného práva (případná rodičovská zodpovědnost či sňateční způsobilost). Zásah do práva na soukromý a rodinný život učiněný na základě zákona je Listinou umožněn, ale musí šetřit podstatu a smysl tohoto práva (čl. 4 odst. 2 a 4 Listiny). Rozhodnutí okresního soudu podmínkám stanoveným občanským zákoníkem nedostálo.

Porušení čl. 36 odst. 1 Listiny pak opatrovnice shledala v aplikaci § 189 odst. 2 o. s. ř., který umožňuje nedoručovat rozhodnutí o omezení způsobilosti omezované osobě a o jehož ústavní konformitě vyslovila opatrovnice pochybnosti, neboť snižuje standard ochrany základních práv (srov. zprávu o stavu lidských práv v České republice v roce 2000 zpracovanou vládním zmocněncem pro lidská práva). Soud aplikaci tohoto ustanovení opřel o nejednoznačný závěr znalkyně, kdy zdaleka neměl jistotu, zda ustanovený opatrovník bude skutečně zajišťovat efektivní ochranu stěžovatele (obsah spisu svědčí o tom, že vztahy zde byly napjaté). Navíc kverulační aktivity stěžovatele směřovaly vůči soudu, jenž o způsobilosti rozhodoval, což rozhodně nemělo soud vést k tomu, aby stěžovatele v jeho procesních právech omezoval, jakkoli by tak činil ve formální shodě se zákonem. Proto opatrovnice označila postup okresního soudu za ústavně nekonformní, navíc ani neodpovídající prosté dikci § 189 odst. 2 o. s. ř., neboť znalkyně konstatovala, že nedoručení rozsudku může na stěžovatele působit stejně nepříznivě jako doručení. Okresní soud tak svým postupem znemožnil stěžovateli napadnout vydané

rozhodnutí opravným prostředkem.

Ze všech těchto důvodů navrhla opatrovnice zrušení napadeného rozsudku. Opatrovnice v průvodním dopise tvrdila, že v řízení o ústavní stížnosti nepodléhá povinnosti zastoupení advokátem, což podpořila odkazem na § 30 odst. 3 zákona o Ústavním soudu.

D) Ze zákona o veřejném ochránci práv plyne, že ochránce může pověřit jednotlivé zaměstnance své kanceláře, aby jednali jeho jménem v určitém řízení před Ústavním soudem (§ 25 odst. 3 in fine zákona o veřejném ochránci práv). Ze zákona a zavedené praxe vyplývá, že veřejný ochránce práv působí jako advokát svého druhu (§ 1, § 4 odst. 2 citovaného zákona) a jeho kancelář zaměstnává personál s právnickým vzděláním. Doplnění ústavní stížnosti bylo provedeno právně kvalifikovaným způsobem. Proto Ústavní soud shledal nadbytečným požadovat formální zastoupení opatrovnice advokátem.

E) K výzvě se k ústavní stížnosti vyjádřil Okresní soud v Ostravě prostřednictvím předsedkyně senátu Mgr. I. R., která konstatovala, že napadený pravomocný rozsudek neporušuje základní práva stěžovatele a nevykračuje ani ze zákonných mezí. Navíc vyslovila pochybnost o přípustnosti ústavní stížnosti, neboť stěžovatel před jejím podáním nevyčerpal všechny procesní prostředky, které mu zákon k ochraně jeho práva poskytuje. Věc přitom nepřekračuje, natož podstatně, zájmy stěžovatele. Nad rámec argumentů obsažených v odůvodnění napadeného rozsudku Mgr. I. R. upozornila na specifickou řízení o omezení způsobilosti k právním úkonům, při němž dochází k průlomům do základních práv a svobod garantovaných čl. 1 a 10 Listiny. K průlomům do způsobilosti mít práva zde nedochází. Omezení způsobilosti k právním úkonům však není v rozporu s čl. 5 ani s čl. 4 Listiny, pokud je opřeno o konkrétní zjištění skutkového stavu v míře nezbytně potřebné k posouzení, zda lze či nelze aplikovat § 10 odst. 2 občanského zákoníku. "V řízení byla prokázána neschopnost stěžovatele v důsledku jeho trvalé duševní poruchy s bludy, projevující se zcela zřetelně jeho praemorbidně hystriickou osobností.". Nutnost omezení způsobilosti k právním úkonům byla prokázána znaleckým posudkem, avšak stěžovatel nebude na svých právech zkrácen, neboť mu bude ustanoven stálý opatrovník, k čemuž zatím nedošlo, neboť nebyla zjištěna žádná vhodná osoba. Dále předsedkyně senátu uvedla, že díky mnohotvárnosti životních situací nemůže výrok předpokládaný § 10 odst. 2 občanského zákoníku obsahovat taxativní výčet právních úkonů. Proto "s důrazem na citované ustanovení občanského zákoníku a čl. 1 a 10 Listiny" lze subjekty omezit jen co do typově určených právních úkonů, a to buď negativně nebo pozitivně. Dále Mgr. I. R. ve vyjádření uvedla, že upuštění od doručení rozsudku bylo provedeno plně v souladu se závěry znaleckého posudku a s § 189 odst. 2 o. s. ř. Při omezení základních práv stěžovatele nedošlo k zneužití ustanovení připouštějících takové omezení k jinému než zákonem stanovenému účelu. Meze stanovené § 10 odst. 2 občanského zákoníku a kompenzované § 27 občanského zákoníku nebyly v daném případě překročeny.

Statutární město Ostrava mohlo být považováno za vedlejšího účastníka řízení (§ 76 zákona o Ústavním soudu), neboť v řízení před obecnými soudy zastupovalo zájmy stěžovatele. Proto bylo rovněž požádáno o vyjádření, avšak vyjádřilo vůli se svého postavení vzdát (§ 28 odst. 2 zákona o Ústavním soudu).

II.

Ústavní soud si vyžádal opatrovnícký spis Okresního soudu v Ostravě sp. zn. P 1321/2004, z něhož zjistil následující skutečnosti.

Okresní soud v Ostravě rozsudkem ze dne 30. 8. 2004 č. j. 0 Nc 1722/2002-127 rozhodl, že "I. Soud omezuje J. K. ... ve způsobilosti k právním úkonům tak, že J. K. je oprávněn pouze nakládat s finančními prostředky, movitým a nemovitým majetkem. II. Od doručení tohoto rozsudku J. K. se upouští." Z dodejky založené na č. l. 134 vyplývá, že rozsudek byl procesnímu opatrovníkovi stěžovatele, statutárnímu městu Ostrava - Úřadu městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz (ustanovenému dne 19. 4. 2002 č. l. 3) doručen dne 14. 9. 2004 a podle vyznačené doložky právní moci (č. l. 127) rozsudek nabyl právní moci dne 30. 9. 2004. V odůvodnění se uvádí, že stěžovatel omezení způsobilosti navrhl podáním ze dne 13. 11. 2000 sám, aby se mohl "bránit nařízené 14-ti hodinové pracovní době". Soud na základě závěrů znaleckého posudku vypracovaného MUDr. J. M., která u stěžovatele na základě zdravotnické a spisové dokumentace a na základě jeho jednání při opakovaných pokusech (!) o psychiatrické vyšetření zjistila "trvalou, obtížně léčitelnou duševní chorobu - poruchu s bludy u preamorbidně histrionské osobnosti.". Stěžovatel má sníženou schopnost sociální adaptace a v důsledku paranoidního bludu - pocitu diskriminace a poškození ze strany bývalého zaměstnavatele, posudkových lékařů, znalců a soudů - zaměřuje své jednání na rozvíjení soudních sporů, které stále více postrádají logický smysl. Hlavní životní náplní se stěžovateli stávají kverulace. V rozsudku se dále uvádí, že posudek nezjistil, že by stěžovatel nebyl schopen racionálně hospodařit s finančními prostředky v plném rozsahu. V důsledku své choroby však není schopen racionálně řešit právní spory, jeho snaha dosáhnout uznání, že mu byla způsobena křivda, postrádá logickou formu. Znalce konstatovala, že stěžovatel bude své předvolání k soudu a doručení rozsudku kverulace zpracovávat, avšak stejně bude zpracovávat, i když předvoláván nebude (č. l. 128 a stejně i znalecký závěr na str. 111). Na základě těchto závěrů okresní soud podle § 10 odst. 2 občanského zákoníku a § 189 odst. 2 o. s. ř. omezil stěžovatelovu způsobilost k právním úkonům a upustil od doručení rozsudku, neboť stěžovatel není schopen v důsledku duševní poruchy s bludy činit jiné právní úkony, než úkony vymezené ve výroku.

III.

Ústavní stížnost byla posouzena jako přípustná [§ 75 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu], neboť při dodržení jednoroční lhůty od vydání rozsudku okresního soudu byly splněny i další podmínky uvedené v tomto ustanovení. Stěžovatel se dostal do situace, kdy mohl být jakýkoli jeho úkon ve vztahu k soudu považován za irelevantní (včetně eventuálního opravného prostředku), a opatrovník ustanoven nebyl. Ve vztahu ke stěžovateli tak byl rozsudek okresního soudu skutečností, jež založila tvrzený zásah do základních práv. Při posuzování kritéria, podle něhož otázka, jež má být na podkladě ústavní stížnosti řešena, musí podstatně přesahovat zájmy stěžovatele, Ústavní soud dále zohlednil, že podstatný přesah zájmů shledala i opatrovnice, která zastupuje instituci, jež systematicky sleduje podobné případy, a je tedy schopna kvalifikovaně namítnout, že věc má obecnější rozměr. Nadto Ústavní soud považuje právní subjektivitu svobodného jednotlivce a garanci jejího faktického výkonu za vysoce důležité ústavní hodnoty mající ústřední postavení v ústavním pořádku (čl. 1, čl. 9 odst. 2 Ústavy České republiky a čl. 5 Listiny). K ochraně těchto složek komplexně pojímané důstojnosti jednotlivce (preambule Ústavy České republiky, čl. 1 a čl. 10 odst. 2 Listiny) je Ústavní soud zavázán (čl. 83 Ústavy České republiky).

Podle § 44 odst. 2 zákona o Ústavním soudu může Ústavní soud se souhlasem účastníků upustit od ústního jednání, nelze-li od tohoto jednání očekávat další objasnění věci. Účastníci souhlas poskytl, a proto mohlo být od ústního jednání upuštěno.

IV.

Ústavní soud dospěl k závěru, že ústavní stížnost je důvodná.

Předmětem ústavní stížnosti je protest stěžovatele proti postupu soudu, který s ním jednal ponižujícím způsobem a dospěl k rozhodnutí, které ve svém důsledku stěžovateli zamezilo účinně se vůči takovému zacházení bránit.

V právním státě (čl. 1 Ústavy České republiky, dále jen "Ústava") platí, že jak akty veřejné moci (normativní i individuální), tak konkrétní aplikační postupy veřejné moci nesmí porušovat základní práva jednotlivců. V opačném případě jde o výkon veřejné moci, který je v rozporu s ústavním pořádkem (čl. 2 odst. 2 Listiny a čl. 2 odst. 3 Ústavy). V případech excesivního výkonu veřejné moci je pak dán důvod k zásahu Ústavního soudu tehdy, když intenzita zásahu dosáhne ústavní roviny, neboť Ústavní soud ustáleně judikuje, že jeho úkolem je jen ochrana ústavnosti, a nikoliv "běžné" zákonnosti (čl. 83 Ústavy). Ústavní soud není povolán k přezkumu aplikace "jednoduchého" práva a může tak činit jen tehdy, jestliže současně shledá porušení základního práva či svobody, protože základní práva a svobody vymezují nejen rámec normativního obsahu aplikovaných právních norem, nýbrž také rámec jejich ústavně konformní interpretace a aplikace.

Těžištěm ústavního pořádku České republiky je jednatelce a jeho práva garantovaná ústavním pořádkem České republiky. Jednatelce je východiskem státu. Stát a všechny jeho orgány jsou ústavně zavázány k ochraně a šetření práv jednatelce. Pojetí naší ústavnosti se přitom neomezuje na ochranu základních práv jednatelce (např. právo na život, zaručení právní subjektivity). V souladu s poválečnou změnou v chápání lidských práv (jež našla vyjádření např. v Chartě OSN či ve Všeobecné deklaraci lidských práv) se stala základní bází, z níž vychází interpretace všech základních práv, lidská důstojnost, která mimo jiné vylučuje, aby s člověkem bylo zacházeno jako s předmětem. Otázky lidské důstojnosti jsou v tomto pojetí chápány jako součást kvality člověka, součást jeho lidství. Garantování nedotknutelnosti lidské důstojnosti člověku umožňuje plně užívat své osobnosti. Tyto úvahy stvrzuje preambule Ústavy, která deklaruje lidskou důstojnost za nedotknutelnou hodnotu, stojící v základu ústavního pořádku České republiky. Stejně tak Listina garantuje rovnost lidí v důstojnosti (čl. 1) a garantuje subjektivní právo na zachování lidské důstojnosti (čl. 10 odst. 1).

Z ústavního pořádku proto plyne, že pojem lidské důstojnosti je co do rozsahu mnohem širší, než je rozsah tohoto pojmu v občanském zákoníku (zejm. § 11 násl. občanského zákoníku). Strohá a nedostatečná úprava obsažená v civilním kodexu se soustřeďuje jen na otázky ochrany osobnosti a ex definitione poskytuje ochranu v horizontálních vztazích v situacích, kdy dochází k interferencím při výkonu práv jinými osobami (např. při výkonu svobody projevu). Působení ústavních garancí je však mnohem intenzivnější ve vztazích vertikálních, tj. ve vztazích stát - jednatelce. Za vertikální vztah je přitom třeba považovat i ty věci, které soud projednává v tzv. řízeních nesporných, tj. v řízeních, která může zahájit i bez návrhu. Jinak řečeno, jde o věci, v nichž převažuje veřejný zájem nad zájmem jednatelce. V těchto vertikálních vztazích se uplatňují všechna základní práva jako přímo aplikovatelná práva, která státní moc přímo zavazují. Jejich výklad musí být, jak svrchu uvedeno, prováděn v hranicích vymezených lidskou důstojností. S člověkem nelze manipulovat jako s věcí. Jinými slovy, v žádném aplikačním postupu, ani v žádném individuálním či v normativním aktu veřejné moci nesmí být obsaženo nic, co by porušovalo základní práva vyložená v hranicích lidské důstojnosti.

Výše vymezené pojetí lidské důstojnosti nutno promítnout i do sféry právní způsobilosti a má silné implikace i v oblasti způsobilosti k právním úkonům, neboť prostřednictvím způsobilosti k

právním úkonům (jednáním) a procesní způsobilosti se uvádí v život ústavní garance právní subjektivity jednotlivce (čl. 5 Listiny). Práva či nároky, které by postrádaly prostředek k ochraně jejich zachování, by byly jen prázdnými proklamacemi. Jen takto chápaná práva musí brát v potaz veřejná moc při interpretaci jednoduchého práva. Jak Ústavní soud již v minulosti uvedl: "Ústava České republiky akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově materiálnímu smyslu." (srov. např. náleze ze dne 4. 7. 2000 sp. zn. Pl. ÚS 7/2000, Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 19, náleze č. 106, str. 45; vyhlášen pod č. 261/2000 Sb.).

V.

Při posouzení věci z ústavního pohledu vycházel Ústavní soud z toho, že omezení způsobilosti k právním úkonům je vždy závažným zásahem do osobnostní integrity omezovaného. Takový zásah je třeba zkoumat z pohledu potenciálních zásahů do základních práv omezovaného garantovaných především čl. 5 a čl. 10 odst. 1, 2 Listiny, vyložených v rozsahu, který omezuje lidská důstojnost. Protože tato práva Listina garantuje jako tzv. základní práva absolutní, lze k jejich omezení přikročit jen za účelem ochrany základních práv jiných osob anebo za účelem ochrany veřejného zájmu, který je v podobě principu či hodnoty obsažen v ústavním pořádku [tzv. imanentní omezení základních práv, viz náleze ze dne 11. 11. 2005 sp. zn. I. ÚS 453/03 (Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 39, náleze č. 209) nebo náleze ze dne 26. 3. 2003 sp. zn. Pl. ÚS 42/02 (Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 29, náleze č. 42, str. 389; vyhlášen pod č. 106/2003 Sb.]. Potenciální omezení těchto základních práv za tímto účelem však vždy musí být provedeno proporcionálně. Test principu proporcionality se odvíjí ve třech následujících krocích, které je třeba vztáhnout jak na zákon, který omezuje tato základní práva, tak na jeho interpretaci a aplikaci nacházející odraz ve vydání individuálního rozhodnutí:

1. Je sledovaný cíl legitimní? Je sledován a prosazován cíl nezbytný ve svobodné demokratické společnosti?
2. Je dáno racionální spojení mezi cílem a prostředky vybranými k jeho prosazení?
3. Existují alternativní způsoby dosažení cíle, jejichž využití by učinilo zásah do základního práva méně intenzivní, popř. jej zcela vyloučilo?

A) Hmotněprávním základem napadeného rozhodnutí bylo ustanovení § 10 odst. 2 občanského zákoníku, podle kterého jestliže fyzická osoba pro duševní poruchu, která není jen přechodná, anebo pro nadměrné požívání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků či jedů je schopna činit jen některé právní úkony, soud její způsobilost k právním úkonům omezí a rozsah omezení v rozhodnutí určí.

Toto ustanovení Ústavní soud shledává ústavně konformním, neboť jeho cíl je legitimní, lze nalézt i racionální spojení mezi cílem a prostředky, kterými má být cíl dosažen, a za dále stanovených podmínek jej nelze nahradit alternativními způsoby, které by byly méně zasahující do základních práv garantovaných čl. 5 a čl. 10 odst. 1, 2 Listiny. Tento závěr ovšem platí pouze potud, pokud je toto ustanovení interpretováno a aplikováno při přísném sledování účelu či cíle, který je imanentní ústavnímu pořádku, jak je vyloženo shora.

Okresní soud omezil stěžovatele ve způsobilosti k právním úkonům tak, že "je oprávněn pouze

[sic!] nakládat s finančními prostředky, movitým a nemovitým majetkem." Okresní soud tento postup zdůvodnil tím, že posudek nezjistil, že by stěžovatel nebyl schopen racionálně hospodařit s finančními prostředky v plném rozsahu. V důsledku své choroby však není schopen racionálně řešit právní spory, jeho snaha dosáhnout uznání, že mu byla způsobena křivda, postrádá logickou formu. Ústavní soud, podobně jako stěžovatel, nenalezl jiný reálný účel takového výroku, než je zamezení stěžovateli v "obtěžování" soudu, popř. dalších státních orgánů (např. správu sociálního zabezpečení).

Proto je třeba nejprve zodpovědět otázku, zda rozhodnutím sledovaný cíl je legitimní a nezbytný ve svobodné demokratické společnosti. Po konfrontaci nalézacím soudem vymezeného účelu jeho rozhodnutí s ústavním pořádkem dospěl Ústavní soud k závěru, že napadené rozhodnutí nelze aprobovat v tom smyslu, že by sledovalo legitimní účel, resp. nejde o rozhodnutí sledující prosazení cíle, který je nezbytný pro svobodnou demokratickou společnost. To proto, že "obtěžování soudu, popř. dalších orgánů veřejné moci (správních orgánů), byť i množstvím ne vždy logických podání, nelze řešit popřením subjektivity jednotlivce v její dynamické podobě. Právní subjektivita totiž musí pokrývat i právo jednotlivce na rozvoj jeho osobnosti v podobě interakce s okolím, včetně interakce s veřejnou mocí. Osoba definovaná právní subjektivitou má totiž právo na svobodné jednání (viz náleze ze dne 28. 1. 2004 sp. zn. I. ÚS 546/03, Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 32, náleze č. 12, str. 107). Brání-li se veřejná moc, v daném případě patrně obtížné komunikaci se stěžovatelem způsobem, že zkrátí jeho subjektivitu, takže svou komunikaci se stěžovatelem ukončí svým autoritativním výrokem, jímž stěžovateli odejme část jeho právní osobnosti, nelze takový postup shledat za souladný s cílem, který je nezbytný ve svobodné a demokratické společnosti, a již proto je třeba její postup považovat za excesivní aplikaci obyčejného práva, v daném případě § 10 odst. 2 občanského zákoníku, a tedy i za zásah do základního práva stěžovatele garantovaného čl. 5 Listiny. Ostatně nelegitimitnost takového cíle nalezla i judikatura obecných soudů (srov. rozsudek Krajského soudu v Ostravě ze dne 8. 1. 1998 sp. zn. 7 Co 538/97, publikovaný ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod označením 12/1999 SbRc: "Soud může výrokem rozsudku zbavit fyzickou osobu způsobilosti k právním úkonům nebo ji v této způsobilosti omezit. Výrok rozsudku o omezení způsobilosti fyzické osoby jen ohledně samostatného jednání před soudy a úřady je v rozporu se zákonem.").

V daném případě však okresní soud svým výrokem zašel ještě dál, neboť širokou konstrukcí, která postrádá oporu v občanském zákoníku, jak správně uvedla opatrovnice stěžovatele, se dotýká nejběžnějších situací lidského života, a citelnost tohoto zásahu je zvyšována tím, že stěžovateli znemožňuje svobodně využít mechanismů soudní a jiné ochrany soukromé sféry a má dopady i do oblasti rodinného práva (případná rodičovská zodpovědnost či sňateční způsobilost).

B) Ve svém souhrnu již tyto zásahy soudu útočí na samotnou důstojnost stěžovatele, neboť obecný soud svým rozhodnutím ze stěžovatele vytvořil předmět, který je vyjma majetkových dispozic bezprávný, neboť neustanovil, a to k údivu Ústavního soudu a dle jeho zjištění, stěžovateli ani opatrovníka, který by za něj mohl jednat, a tato situace trvala, jak vyplývá z vyjádření předsedkyně senátu, ještě v polovině roku 2005. Takový postup okresního soudu je Ústavnímu soudu zcela nepochopitelný, neboť doslova útočí na základy ústavní státnosti tak, jak bylo vyloženo výše. Formálně tak nastolil právní situaci, v níž bylo stěžovateli zcela zabráněno vykonávat svá práva nemajetkové povahy. Ustanovení čl. 5 Listiny stanoví, že každý je způsobilý mít práva, což zavazuje obecné soudy, aby v opatrovnickém řízení nevydaly rozhodnutí o omezení způsobilosti k právním úkonům dříve, než určí osobu, jejímž prostřednictvím bude omezovaný nadále vykonávat svá práva. Pokud tak soud neučiní, nemůže jeho rozhodnutí, s ohledem na působení čl. 5 Listiny, bránit omezovanému přímo se domáhat ochrany svých práv [srov. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 13. 3. 2003 sp. zn. 22 Cdo 2014/2001, publikovaný v souboru rozhodnutí Nejvyššího soudu nebo v databázi LexData, vždy

pod označením RNs C 1770/2003: "1. Soudy ve výroku rozsudku, kterým omezují ... fyzickou osobu ve způsobilosti k právním úkonům, mohou určit rozsah tohoto omezení jen se zřetelem k právním úkonům, z nichž vznikají, mění se či zanikají právní vztahy podle ustanovení občanskoprávních (včetně vztahů obchodních) a pracovněprávních, pro jejichž řešení je v případě sporu dána pravomoc soudu. 2. Pokud způsobilosti k právním úkonům zbavené fyzické osobě byla později tato způsobilost měnícím rozhodnutím soudu pouze omezena, a to (nesprávně) jen tak, že nebyla oprávněna jednat s úřady, mělo takové rozhodnutí za následek nabytí plné způsobilosti k právním úkonům."].

Ústavní soud nemohl přehlédnout, že izolování subjektivního práva od možnosti toto právo vykonávat je oblíbeným trikem totalitních států, který používají při schovávání zvěle a bezprávní za formální fasádu práva. V právním státě tyto praktiky tolerovat nelze, a i proto musel Ústavní soud razantně odmítnout námitku okresního soudu, že nedošlo k průlomu do způsobilosti stěžovatele mít práva, neboť v materiálním právním státě nelze připustit, aby práva byla pouze deklarována bez možnosti domoci se jejich účinné ochrany.

C) Je třeba zabývat se i procesním postupem okresního soudu opírajícím se o ustanovení § 189 odst. 2 o. s. ř., podle kterého soud může rozhodnout, že upustí od doručení rozhodnutí o způsobilosti k právním úkonům, jestliže doručení by na adresáta mohlo pro jeho duševní poruchu působit nepříznivě nebo jestliže adresát není s to význam rozhodnutí pochopit.

Při posuzování ústavní konformity tohoto ustanovení lze souhlasit s opatrovníci, že jde o mezní případ. Tím spíše je proto třeba trvat na jeho zužující interpretaci, která bude přísně sledovat jen ústavně aprobovaný účel tak, jak je vymezen shora, což se však v daném případě nestalo.

Výrokem II napadeného rozsudku okresní soud upustil od jeho doručování údajně s ohledem na zájem stěžovatele, aby jej nerozrušoval, přestože znalecký posudek výslovně konstatoval, že stěžovatel bude kverulačně zpracovávat jak samotný kontakt soudu s ním, tak i jeho absenci.

Z procesního postupu soudu, který je v rozhodnutí samém odůvodněn toliko poukazem na znalecký posudek, je seznatelný nedostatek respektu soudu k osobnosti stěžovatele, je z něj patrná snaha ulehčit věc "pro dobro soudu samotného", s nímž je zmíněný respekt k osobě stěžovatele v kolizi. Tento Ústavním soudem nalezený cíl sledovaný obecným soudem při použití popsání procesního postupu však nelze označit za legitimní, a tím méně šlo o sledování cíle, který by byl nezbytný pro svobodnou a demokratickou společnost. Ústavní soud je naopak přesvědčen, že postup soudu je v příkrém rozporu s ideami demokratické a svobodné společnosti, která je založena na respektu státní moci k základním právům jednotlivých osob. I v tomto ohledu okresní soud porušil základní právo stěžovatele na jeho osobnost garantované čl. 5 Listiny, neboť jeho osobnost zvoleným procesním postupem doslova ignoroval.

D) Všechna zmíněná pochybení soudu shledává Ústavní soud natolik intenzivními a dotýkajícími se samé podstaty lidské osobnosti stěžovatele, že ve svém souhrnu představují netolerovatelný útok i na jeho lidskou důstojnost tak, jak její chápání bylo vyloženo shora. V souhrnu je třeba postup soudu a jeho rozhodnutí proto hodnotit jako zásah do základního práva stěžovatele na lidskou důstojnost, garantovanou čl. 10 odst. 1 Listiny. Zároveň obecný soud porušil lidskou důstojnost chápanou v podobě objektivního práva vyjadřujícího její hodnotu, tj. veřejný statek, který je třeba ze strany soudu respektovat a chránit vůči všem členům společnosti, neboť jen stát, jehož veškeré úkony jsou činěny s uznáním lidské důstojnosti, lze označit za stát demokratický a právní, jak předepisuje čl. 1 odst. 1 Ústavy. Zájem na zachování takové kvality státu je nepochybně zájmem veřejným.

Podle Ústavního soudu případ stěžovatele zapadá do kontextu zjištění Rady pro lidská práva, která dlouhodobě upozorňuje na deficity ochrany práv osob zbavených či omezených ve způsobilosti k právním úkonům (srov. zprávu o činnosti Rady vlády pro lidská práva v roce 2002, publikovanou na oficiálním serveru <http://www.vlada.cz>, str. 8, 39 a násl., jakož i následující zprávy tohoto orgánu: "Podle dosavadního stavu poznání v této oblasti nejsou základním problémem ... dílčí nedostatky práva procesního, ale prakticky úplná absence hmotněprávních ustanovení týkajících se práv duševně nemocných, nedobrovolně i dobrovolně hospitalizovaných, a osob zbavených způsobilosti k právním úkonům či v této způsobilost omezených. Ve vyspělých evropských zemích jsou tato práva většinou upravena velmi podrobně, ať už ve speciálním předpisu o duševním zdraví, anebo v základním předpisu občanského práva hmotného. Podrobnější a z dnešního hlediska "pokrokovější" hmotněprávní úprava, zejména ve věcech opatrovnických, existovala již v právu rakouském, odkud ji roku 1918 převzala Československá republika".).

Dalšími namítanými porušeními základních práv a svobod se Ústavní soud nezabýval, neboť výše prezentovaná zjištění plně postačovala ke zrušení napadeného rozhodnutí.

Ústavní soud proto ústavní stížnosti vyhověl. Podle ustanovení § 82 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu ve výroku označil, která základní práva a svobody byla napadeným rozhodnutím a řízeními jemu předcházejícími porušena, a rozhodnutí Okresního soudu v Ostravě podle § 82 odst. 3 písm. a) citovaného zákona zrušil.